

УДК 81'373.7:81'255.2:811.111/162.1:811.161.2

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ХАРАКТЕРУ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ УКРАЇНСЬКОЮ

Поліщук Т. В.

Стаття присвячена проблемам, пов'язаним з особливостями функціонування та перекладу фразеологічних одиниць: зокрема, розглядається їх поділ на найбільш вживані групи для позначення характеру людини у процесі здійснення професійного перекладу.

Ключові слова: фразеологізм, переклад, професійна комунікація, фразеологічна система.

Статья посвящена проблемам, связанным с особенностями функционирования и перевода фразеологических единиц; в частности рассматривается их деление на наиболее употребительные группы для обозначения характера человека в процессе осуществления профессионального перевода.

Ключевые слова: фразеологизм, перевод, профессиональная коммуникация, фразеологическая система.

The article deals with the problems associated with features of functioning and translation of phraseological units: in particular we consider their division into groups which are commonly used, referring to a person's character during the professional interaction.

Key words: idiom, translation, professional communication, phraseological system.

Велика роль фразеології в англо- та польськомовному професійному спілкуванні безперечна. Основні джерела поповнення фразеологічного фонду англійської та польської мов досить різноманітні. Кожна мова, як відомо, має у своєму складі значну кількість стійких словосполучень фразеологізмів, що вживаються носіями мови у звичному оформленні. Саме вони найвиразніше передають дух і нев'янучу красу мови, яку витворив народ протягом віків для потреб спілкування в усній та писемній формах. Оскільки мова, як і кожне суспільне явище, безперервно розвивається, разом із нею в постійному русі перебуває її фразеологічний фонд [1, с. 18]. Саме у фразеології найяскравіше виявляється національна специфіка мови, тому їй не дивно, що питання фразеології завжди залишаються актуальними, привертаючи все більшу увагу науковців. Активно обстежується різний фразеологічний матеріал, поглиблюється обґрунтування низки важливих теоретичних положень, насамперед пов'язаних з основними ознаками фразеологізмів, принципами систематизації, встановленням спільних і відмінних рис між фразеологічними та іншими одиницями мови, аналізуються семантичні, структурно-граматичні та стилістичні особливості фразеологічних зворотів, розробляються питання етимологізації фразеологізмів [1, с. 20].

Актуальність нашої роботи полягає в тому, що, незважаючи на помітні досягнення у дослідженні проблем з вивчення фразеологізму як основної одиниці фразеології, його природи та функціонування у мовленні, це питання все ще залишається недостатньо вивченим. **Метою** є дослідження особливостей функціонування та перекладу виразів, що характеризують людину, у польських та англійських фразеологізмах.

Завдання роботи полягає у визначенні теоретичних засад дослідження фразеологізмів, порівнянні польських та англійських фразеологізмів із значенням характеристики людини, а також наведенні класифікації характерологічних фразеологізмів, поділивши їх на семантичні групи.

У різних за характером фразеологічних дослідженнях, у спостереженнях перекладачів і перекладознавців ми нерідко зустрічаємо зауваження про те, що одиниці будь-якого іншого структурного рівня мови наділені національним колоритом. Вони є носіями не тільки предметно-логічного значення, в їхній формі відображені,

“сфотографовані” характерні риси етнокультурного обличчя даного народу. Необхідність вивчення того, як мовний знак відображає національно-культурні і пов’язані з ними логіко-поняттєві особливості матеріального та духовного життя кожного народу, зумовлена не тільки гносеологічними міркуваннями. Хоча теоретичне пізнання нових аспектів об’єкта дослідження є для науки вагомим вже саме по собі, у цьому випадку воно доповнюється ще й зростаючими потребами соціальної комунікації. Удосконалення перекладу художніх і суспільно-політичних текстів, укладення нових словників важко уявити без з’ясування тих ознак, які виявляють їх національне обличчя. У процесі перекладу англійських та польських фразеологічних одиниць (далі ФО) перекладачі можуть використовувати різні способи: фразеологічні еквіваленти, калькування, фразеологічні аналоги, контекстуальні зміни, описовий та однослівний переклад.

Найрізноманітніші питання фразеології досліджувалися українськими вченими. Свій внесок у розвиток теорії фразеології зробили українські та зарубіжні вчені, дослідники фразеології різних національних мов. Серед них є видатні вчені XIX і першої половини XX ст.: О. О. Потебня, Ш. Баллі, Ф. де Соссюр; багато сучасних українських авторів: Л. Г. Авксентьев, М. Ф. Алефіренко, Я. Т. Билиця, В. І. Гаврись, М. Т. Демський, С. Н. Денисенко, В. І. Кононенко, В. І. Лавер, О. П. Пророченко, Л. Г. Скрипник, Г. М. Удовиченко та ін.; сучасні зарубіжні вчені: Ю. Ю. Аваліані, Н. М. Амосова, В. Л. Архангельський, В. В. Виноградов, В. П. Жуков, О. В. Кунін та ін. Найстаріші словники, що реєструють польські фразеологізми, є двомовними або тлумачними. Це словники Кнапіуша (XVI ст.), Троща (XVIII ст.), Лінди (поч. XIX ст.) [1, с. 23].

Відмінності фразеологічних систем різних мов (англійської, польської та української) викликають багато суперечностей у професійному перекладі. Основним джерелом таких суперечностей є семантична багатоплановість ФО, завдяки якій навіть сигніфікативно еквівалентні та типологічно схожі явища не задовольняють вимог еквівалентності перекладу. Кожна фразеологічна одиниця є структурою – системою обмежень у виборі перемінних на семантичному, лексичному, морфологічному і синтаксичному рівнях.

Система обмежень має велике значення, але чи можна зводити до неї всю специфіку фразеологічної мікросистеми? На думку Г. Глісона, кожна структура є ніщо інше, як система обмежень. З цієї точки зору, слово, наприклад, також є структурою – системою обмежень у виборі перемінних [4, с. 164]. Фразеологічна система – це традиційна єдність системних відношень між компонентами ФО і ФО між собою на основі їх структурно-семантичних особливостей. Обмеження у виборі перемінних носить системний характер і має велике значення при виділенні ФО, але у деяких своїх аспектах особливості ФО не зводяться до обмеження у виборі перемінних, і це справедливо, наприклад, у відношенні граматичного моделювання ФО [4, с. 52].

Таким чином, фразеологічна мікросистема складається з двох взаємопов’язаних підсистем: підсистеми відношень і підсистеми побудови. Фразеологічний склад мови має системний характер, але не є звичайною сукупністю ізольованих фразеологізмів. Фразеологічна одиниця – це елемент фразеологічної системи, якій властиві певні закономірності, оскільки вона є впорядкованою множиною. Суть ізольованої фразеологічної одиниці не може бути повністю відкритою поза фразеологічною мікросхемою [4, с. 37].

Серед учених-лінгвістів не існує єдиного підходу до визначення ФО. Деякі вчені співвідносять визначення ФО і визначення слова. Ця складність полягає у тому, що і для слова, і для фразеологізму важко встановити спільні риси, що можна було б віднести до кожного з них без винятку.

Термін “фразеологічна одиниця” був введений В. Виноградовим для позначення тих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються за традицією [1, с. 27]. За М. Шанським, фразеологічна одиниця – “це відтворювана в готовому вигляді одиниця мови з двох і більше наголошуваних компонентів слівного характеру, фіксована (тобто постійна) за своїм значенням, складом і структурою” [4, с. 102]. В. Жуков називає фразеологізмом “стійку нарізно оформлену відтворювану одиницю мови, наділену цілісним значенням, здатну сполучатися з іншими словами” [4, с. 102].

Фразеологізмом можна назвати семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур, не створюється у процесі мовлення, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивим їй лексичним складом і значенням, наприклад: *wyglądać jak cherubinek – być ładnym, ślicznym* [8, с. 157].

Теоретичне осмислення поняття “семантичний фон ФО” проливає нове світло на питання про включення до складу фразеології приказок і прислів'їв. У фразеологічній системі постійно відбувається процес деривації, похідні утворюються переважно на базі комунікативних фразеологічних одиниць. Відбувається ніби конденсація приказки, і у фоновій семантиці похідної ФО, як правило, зберігається етимологічний зв'язок із значенням твірної одиниці. Наприклад, вираз *a stitch in time* [3, с. 24] – “вчасно вжиті заходи” походить від приказки “a stitch in time saves nine”; *a velvet paw* [3, с. 32] – “оманлива м'якість” – від приказки *velvet paws hide sharp claws*; *to come home to roost* [3, с. 876] – “датися в знаки” – від приказки “curses like chicken, they always come home to roost” і т. ін.

Деривація відбувається не тільки шляхом укорочення приказки, але й через структурну перебудову виразу, з використанням фразеологічних еквівалентів, наприклад: *you can not get a quart into a pint pot – to get a quart into a pint pot* – “прагнути зробити неможливе”; *the devil is not so black as he is painted – to paint the devil blacker than he is* – “згущувати фарби, зображати когось гіршим, ніж він є насправді”; *promises are like piecrust, made to be broken – piecrust promise* – “обіцянка, якої не збираються виконувати”.

Одна приказка може бути джерелом кількох похідних: від виразу *there's no use of crying over spilt milk* утворилися такі ФО: *to cry over spilt milk* – “горювати за чимось невірним”; *the milk is spilt – скоєного вже не виправиш*; *to spill the milk* – “скоїти щось невірне”; *spilt milk* – “щось невірне”.

Походження фразеологізму від іншого ФО (прислів'я чи приказки) може мати безпосередній вплив на особливості його семантики, що добре видно у контрастивному аналізі. Наприклад, англійська ФО *to rush where angels fear to tread* – “безглуздо ризикувати” – утворилася від приказки *fools rush where angels fear to tread*. При порівнянні англійського виразу *to rush where angels fear to tread* (буквально: кидатися туди, де ангели бояться ступити) з його українським відповідником “лізти поперед батька в пекло” з'ясовується, що спільне для них смислове ядро “робити щось нерозважливо, квапливо, не думаючи” в англійській мові співіснує з імпліцитною семою “чинити так з власної дурості, бути дурнем”. Мовленнєвий контекст може робити цю імпліцитну сему більш чи менш істотною. Виникає вона під впливом дериваційного прототипу даної ФО, адже, виходячи зі змісту наведеної вище приказки, зворот *to rush where angels fear to tread* якраз і означає *to be a fool* – “бути дурнем”.

Як бачимо, підходи сучасних мовознавців щодо визначення ФО дуже різні. Існування такої кількості дефініцій можна пояснити складністю визначення фразеологізмів і їхніх меж за одним критерієм, однією якоюсь ознакою, їх класифікацією.

По-різному відбувається переосмислення буквального змісту фразеологічних компонентів у випадках фразеологічної полісемії. Значення таких ФО переважно не співвідносяться між собою як основне і похідне, але є продуктом двох (рідше декількох) різних актів метафоризації і служать реалізації самостійних номінативних завдань, наприклад: 1. *to have many irons in the fire* – мати багато засобів для здійснення своєї мети, одночасно розпочинати декілька справ, хапатися за все одразу; 2. *in the saddle* – бути при владі або ж бути у повній готовності до дії; 3. *to feed the fishes* – страждати морською хворобою або ж втопитися.

Передумови для подвійного переосмислення внутрішньої форми потенційно існують у багатьох ФО. Проте закріплюються у мові вони лише в деяких випадках, згідно з потребами мовної номінації. Прикладами нереалізованих можливостей внутрішньої форми можуть бути ФО: 1. *hangman's supper* – дуже багата вечеря, остання розкіш; 2. *the butcher, the baker, the candlestick-maker* – люди різних професій, майстер на всі руки (пор. укр. і швець, і жнець, і на дуді грець); 3. *to set the Thames on fire* – здивувати світ, займатися марною справою, даремно витратити сили (пор. *to beat the air, to fill the sieve with sand, to flog a dead horse, to square the circle*); 4. *to saw the air* – жестикулювати, розмахувати руками, даремно витратити

сили (пор. *to mill the wind; to catch the wind in a net; to fish in the air; to plough the air* та ін.).

Крім прямого та переносного планів, більшості ФО притаманна також асоціативна образність, що виникає на основі буквального змісту компонентів, але не зводиться до нього: *between wind and water* – “у найвразливіше місце, у самісіньке око”. Ця ФО своїм образним мотивуванням пов'язана з тематичним полем “мореплавство” – частина корабля, що знаходиться нижче від ватерлінії, є найвразливішою. Асоціативні образні зв'язки такого типу також є компонентами фразеологічного фону.

У ряді випадків образно-асоціативний фон фразеологізму збагачується за рахунок культурно-історичного субстрату, що складає основу його мотивування, наприклад: *to draw the sword and throw away the scabbard* [3, с. 893]; *to be tied to the chariot of one; to win the spurs* [3, с. 834]; є ще порох у порохівницях, до булави треба голови, іду на ви тощо.

Багато фразеологізмів зобов'язані своїм походженням популярним літературним творам, зокрема байкам, яким властива близькість до фольклорних жанрів, повчальність, афористичність. Природно, що фонові області таких ФО тісно пов'язана з сюжетом і образами вихідного твору: *to bell the cat* – відважитися на ризиковану справу; *to kill the goose that lays golden eggs* – знищити джерело свого багатства; *ugly duckling* – гидке каченя; *sister Ann* – вірний друг; *to fight with the windmills* – боротися з уявним ворогом. Наведені приклади перекладені за допомогою фразеологічного еквіваленту.

Звертаючись до вивчення семантики фразеологічного фону, необхідно також врахувати асоціативні зв'язки, у яких перебувають між собою ФО одного синонімічного ряду, варіантної чи семантичної парадигми. Наприклад, кожна із належних до синонімічного гнізда ФО: *to be gathered to one's fathers; to be called to one's account; to breathe one's last; to cross the river* [3, с. 799]; *to pass beyond the veil; to go of the hooks; to join the great majority; to go the way of all flesh; to sup with Pluto; to kick the bucket; to hop the twig* [3, с. 806] і т. д. – має загальне значення “померти” і передбачає наявність у своєму фоні хоча б деякої частини цієї парадигми.

Фразеологізми можна поділити на групи із загальним значенням:

1. Характеристика особи – загальна характеристика, опис стану і характеру людини, коли не наголошується конкретна риса або певна риса визначає характер в загальному: *Syn marnotratny* (еквівалент) [11, с. 250] – *the prodigal son* (еквівалент) [3, с. 324] – блудний син; *to think one is the cat's whiskers* (еквівалент) [3, с. 868] – *perpek świata* (калькування) [11, с. 120] – пуп землі; *an open-handed person* (еквівалент) [3, с. 213] – *szczodry człowiek* [11, с. 247] (калькування) – щедра людина; *to be as hard as nails* [3, с. 940] – *twardy jak gwoździe* [11, с. 283] (еквіваленти) – черствий.

2. Душевний стан людини: *Mieć muchy w nosie* [11, с. 173] – *to be bananas* [3, с. 200] – *to hit the ceiling* [3, с. 218] (фразеологічні еквіваленти) – зла особа; *być w siódmym niebie* [11, с. 143] – *to be at one's best* [3, с. 157] – бути в хорошому настрої (фразеологічні еквіваленти).

3. Вартість – вміння людини, її розумові здібності з позитивним і негативним значеннями: *Mieć głowę na karku* [11, с. 231] – *Jack of all trades* [3, с. 243] – майстер на всі руки (фразеологічні еквіваленти).

4. Вік людини: *Stary grzyb – stać nad grobem – stary cap – być jedną nogą na tamtym świecie – pamiętać czasy króla Ćwieczka* [11, с. 187] – *with one foot in a grave* [3, с. 946] (фразеологічні еквіваленти) – про стару людину; *to be still wet behind the ears* [3, с. 673] (еквіваленти) – *mieć mleko pod nosem* [11, с. 223] (еквіваленти, калькування) – про молоду особу, молоко не обсохло.

5. Матеріальний стан: *Cienko praść – być bez grosza przy duszy – goły, jak święty turecki – klepać biędę – biedny jak mysz kościelna* [11, с. 198] (еквіваленти, калькування) – *live from hand to mouth – extremely poor* (еквівалент, калькування) [3, с. 342] – бідний як церковна миша; *opływać w dostatki* [11, с. 175] – *to be made of money* [3, с. 547] – як сир у маслі катається (еквівалент); *no more shots in the locker* [3, с. 549] – *nie mieć co do garnka ułożyć* [11, с. 167] (еквівалент) – бідний.

6. Зовнішній вигляд: *wiatrem podszyty* [11, с. 153] – *the pink of perfection* [3, с. 588] – *wyglądać jak cherubinek* [11, с. 184] (еквівалент) – верх досконалості.

Мова – інтегральний аспект структури людського розуму, відображення процесів людського пізнання. Їх основою і одночасно основою існування є розумові здібності людини, завдяки яким спостереження за навколишнім світом приводять до отримання знань про цей світ [5, с. 46].

Дослідивши та проаналізувавши походження, значення ФО в англійській та польській мовах, способи їх перекладу та проблеми збереження національного колориту ФО у художніх текстах, ми дійшли таких висновків.

Мовознавці дотримуються різних точок зору щодо визначення поняття фразеологізму та його ознак. Основні джерела поповнення фразеологічного фонду англійської та польської мов досить різноманітні. Щодо англійського варіанту, їх можна поділити на власне англійські, запозичені з іноземних мов та запозичені з американського варіанту англійської мови. Найбільше в англійській та польській мовах є ФО, запозичених з латинської та французької мов. Власне англійські та польські фразеологізми пов'язані з традиціями, звичаями, віруваннями англійського та польського народу, з фактами історії та соціальними явищами. Серед фразеологізмів літературного походження в англійській мові найбільш поширені шекспіризми.

Відмінності фразеологічних систем різних мов (англійської, польської та української) викликають багато суперечностей при перекладі. Основним джерелом таких суперечностей є семантична багатоплановість ФО, завдяки якій навіть сигніфікативно еквівалентні і типологічно схожі явища не задовольняють вимог еквівалентності перекладу. Головною перешкодою на шляху до досягнення еквівалентності є лінгвокраїнознавча належність фразеологізму у кожній з контактуючих мов. Це викликає багато проблем при перекладі. Тому перекладачі частіше обирають такі способи перекладу польських та англійських ФО, як еквівалент, калькування, описовий переклад. У перекладі потрібно зберегти колорит іншої країни, наблизитися до стилю письменника і передати значення фразеологізму зрозумілою для читача мовою. Лише враховуючи всі вказані аспекти, можна зробити адекватний переклад.

За кожним фразеологізмом криється своя історія, щось цікаве і неповторне. Тому проведене дослідження, що є надзвичайно захоплюючим, поглибило наші знання про особливості значень фразеологічних одиниць, дало можливість краще зрозуміти світогляд польського та англійського народів та відкрило широкі перспективи для подальших досліджень своєрідності цих виражальних засобів мови та особливостей їхнього перекладу.

Література

1. Авксентьев Л. М. Сучасна українська мова. Фразеологія / Л. М. Авксентьев. – Харків : Вища школа, 1988. – 150 с.
2. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні / ред.-упоряд. Ю. О. Жлуктенко. – К. : Наукова думка, 1989. – 180 с.
3. Англо-український фразеологічний словник / уклад. К. Т. Баранцев. – 3-тє вид., стер. – К. : Знання, КОО, 2006. – 1056 с.
4. Баран Я. А. Фразеологія в системі мови / Я. А. Баран. – Ів.-Фр., 1997. – 200 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М., 1990. – 170 с.
6. Bartminski J. Współczesny Język Polski / J. Bartminski. – Wrocław, 1993. – 230 s.
7. Bąba S. Podręczny Słownik Frazologiczny Języka Polskiego / S. Bąba, G. Dziamska, J. Liberek. – Warszawa, 1997. – 300 s.
8. Bąba S., Liberek J. Mały Słownik Frazologiczny Współczesnego Języka Polskiego / S. Bąba, J. Liberek. – Warszawa, 1994. – 180 s.
9. Lipinska E. Kiedyś Wrócisz Tu. / E. Lipinska, G. Dąbska. – Krakow, 1997. – 230 s.
10. Nowak F. Słownik Frazologiczny / F. Nowak. – Wrocław, 1998. – 250 s.
11. Skurupka S. Słownik Frazologiczny Języka Polskiego / S. Skurupka. – Warszawa, 1967. – 300 s.
12. Sobol E. Słownik Języka Polskiego / E. Sobol. – Warszawa, 2002. – 1300 s.
13. Witold Mizerski. Język Polski. Encyklopedia w Tabelach / Witold Mizerski. – Warszawa, 2000. – 150 s.